

Зі степів Оренбурзьких – на Україну

Чергова кругла дата, пов'язана з початком Української національно-демократичної революції, яка буде відзначатися наступного року, – непоганий привід для звернення до з'ясування її численних аспектів. Найпривабливішим і завжди актуальним є вивчення дійових осіб цієї грандіозної історичної драми. Указ Президента України від 16 травня 2005 р. націлює на пошук роботи в цьому напрямку¹. Далеко не всі постаті з тих, хто, засукавши рукава, долаючи всі труднощі, долучився до будівництва своєї держави, відомі поіменно, не кажучи вже про наукову розробку їхніх біографій.

Вивчаючи листи до відомого діяча національно-визвольного руху І. Шрага, зібрані в його особовому фонді в Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського, автори даних рядків просто не могли не звернути увагу на підпис одного з адресантів – Яким Самотній. Надто літературно він виглядав, щоб бути справжнім прізвищем та й листи викликали інтерес, не в останню чергу, і гарною українською мовою. От тільки встановити, хто ховався за цим псевдонімом, довго не щастило. Тільки знайомство з публікацією Р. Танани у “Дзвоні” дало змогу виявити, що цікаві у багатьох відношеннях листи були написані Якимом Павловичем Єрмолаєвим – уродженцем Канева, “одним з улюблених учнів В. Гнилосирова”, самобутнім поетом, який багато записав у Книзі вражень, що зберігається у Музеї Кобзаря². Друкувався Я. Самотній у місцевій газеті “Каневская неделя”, “Раді”. Два його вірші були вміщені у “Літературно-науковому вістнику”³. Із статті п. Танани дізнаємося, що Я. Самотній дружив з братами Григорієм та Олексієм Вараввами⁴. Останній, до речі, відомий як Олексій Кобець – український письменник, автор одного з кращих творів про Першу світову війну: “Записки полоненого”.

Коли і за яких обставин Я. Самотній познайомився з І. Шрагом, сказати важко. Можна припустити, що це відбулося у 1913 р., бо у фонді Шрага зберігаються три числа “російсько-української щотижньової газети-журналу “Каневская неделя” за той рік: 22 березня, 29 березня і 28 квітня – у кожному з них є публікація Я. Самотнього. Це вірші і невідомо стаття, яка цілком може йому належати, бо й тематика його, і стиль досить схожий на стиль листів. Цікаво, що на двох примірниках є жартівливий напис: “Для XII тома моїх писаннів”. Ймовірно, його зробив Я. Самотній⁵. І. Шраг умів приваблювати людей, це відзначали всі, з ким він спілкувався, і опинившись далеко за межами України, канівчанин став слати йому листи.

Наявні листи не дають підстави твердити, що у 1915 р. він перебував під наглядом поліції. Можливо, Я. Єрмолаєва дійсно вислали з Київської губернії у 1913 р., але потім його статус змінився на краще. Причина полягала у тому, що Оренбург стрімко розвивався: якщо згідно з переписом 1897 р. у місті було 72,4 тис. мешканців, то на 1 січня 1914 р. воно здолало 100-тисячний рубіж⁶. Водночас тут постійно не вистачало кваліфікованих робітників⁷, відтак, можна припустити, що існував ще більший дефіцит освічених людей. Саме цією обставиною можна пояснити швидку кар'єру українця у віддаленій губернії. На початку 1917 р., як ми бачимо, він уже редагував міську газету. На жаль, у єдиному виявленому нами адміністративно-територіальному довіднику Оренбурзької області бракує покажчика дореволюційних назв населених пунктів, які свого часу були перейменовані у Первомайське, Октябрьське і тому подібні “оригінальні” назви. Відтак, простежити, де жив, про який повіт писав Я. Самотній у перших листах до І. Шрага не пощастило⁸.

Уже оприлюднені документи, які частково підтверджують інформацію автора листів про достатньо розвинуті українські настрої у військовому середовищі Оренбурзької губернії у 1917 р., зокрема, існування української громади у Троїцькому повіті⁹.

Прикро, але у статті Р. Танани відсутні дані про дату народження, а коли і де скінчив свій земний шлях автор даних листів, можна лише гадати. Із наукової статті ще радянських часів видно, що громадянська війна у цьому регіоні набрала особливо запеклих форм. Я. Єрмолаєв був відомою у місті особою, відігравав не останню роль у місцевому осередку партії есерів, і дуже, на жаль, ймовірно, що загинув ще в роки громадянської війни від рук або козаків отамана Дутова, або більшовиків¹⁰. В усякому разі, додому він так і не повернувся. Щоправда, ми знайшли у нещодавно виданому збірнику документів і матеріалів інформацію про віче у Каневі: “Вчора Генеральним Секретаріатом одержана з г. Каніва (Київської губ.) така телеграма: “Ми, мешканці г. Каніва, українці, росіяне, поляки і євреї на вічі 4 липня урочисто святкували оголошення другого Універсалу Центральної Української Ради і ухвалили:

1) Ми, українці, росіяне, поляки і євреї г. Каніва визнаємо Центральну Українську Раду, яко володаря, як вищу краєву владу, як тимчасове правительство на Україні.

2) Щиро вітаючи Центральну Українську Раду, ми радіємо здобутку революційним українським народом волі для себе і інших народів на Україні і певні, що загально-російські Установчі Збори затвердять демократичну федеративну республіку в Росії і широку національно-територіальну автономію на Україні.

Підписали виборні для підпису резолюції: від українців – Ярмолаїв, від росіян – Шемяков, від поляків – Рачинський, від євреїв – Рудяков.”, передруковану із газети “Народна воля” від 21 (08) липня 1917 р.¹¹, але ідентифікувати згаданого у документі Ярмолаїва з автором пропонує листів важко. У Я. Єрмолаєва було декілька братів. Очевидно, із “Казахстану” до рідного Канева він так і не повернувся¹².

Листи цікаві своїми виразно українськими настроями, що співзвучні з відчуттями Т.Шевченка, який 20 грудня 1847 р. писав з Орської фортеці М. Лазаревському: “Так мені тепер тяжко, так тяжко, що якби не надія хоч коли-небудь побачить свою безталанну країну, то благав би господа о смерті”¹³. З іншого боку, вони відрізняються діловим характером і свідчать про востання молодого діяча у ґрунт далекого краю. Зацікавленість його тамтешнім земським життям, а особливо побутом земляків – українців непідробно щира. Він у принципі задоволений навіть матеріальними умовами, от тільки туга за рідним краєм... Як бути з нею?

Листи друкуються згідно з оригіналами, які зберігаються у фондах Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського – Інв. № Ал – 603/176/1–5. Дати, за винятком одного листа, проставлені автором. Мова текстів збережена повністю, в окремих випадках замість літер російської абетки упорядники виставляли українські: наприклад, “е” замість “э”. Коли авторська пунктуація утруднювала розуміння змісту, виставлялися розділові знаки згідно з сучасними правилами.

¹ Указ Президента України “Про увічнення пам’яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки” // Українське слово. – 2005. – 25–31 травня. – С. 2.

² Танана Р. “І світ ясний, не вечірній тихенько засяє...” // Дзвін. – 2001. – № 5–6. – С. 127.

³ Ясінський Б. Літературно-науковий Вістник: Показчик змісту: Т. 1 – 109 (1898–1932). – Київ. – Нью-Йорк, 2000. – С. 124.

⁴ Танана Р. Назв. праця. – С. 129.

⁵ Державний архів Чернігівської області. – Ф. 1081. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 5.

⁶ Рашин А.Г. Динамика численности и процессы формирования городского населения России в XIX – начале XX в. // Исторические записки. – М., 1950. – Вып. 34. – С. 50, 52.

⁷ Дудар Е.И. Борьба за установление и упрочение Советской власти в Оренбурге (Март 1917 – июль 1918 гг.).

– Оренбург, 1967. – С. 8.

⁸ См.: Оренбургская область. Административно-территориальное деление: по состоянию на 1 сентября 1960 г. – Оренбург, 1960. – 335 с.

⁹ Сергійчик В. Українська соборність: Відродження українства в 1917–1920 роках. – К., 1999. – С. 269–271.

¹⁰ Дудар Е.И. Указ. соч. – С. 50.

¹¹ Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К., 2003. – С. 528.

¹² Танана Р. Назв. праця. – С. 133.

¹³ Шевченко Т. Твори в п'яти томах. – К., 1979. – Т. 5. – С. 257

Листи Якіма Самотнього до Іллі Шрага

№ 1

2 – IV – 1915 р.

*Христос Воскрес,
дорогий
Ілля Людвиговичу!*¹

Не знаю, як і дякувати Вам за Ваші пеклування про мене.

Справи кооперації – кредитової, позичково-ощадної, потребительної і сільсько-господарської – я знаю дуже добре. Доведеться хіба тільки витратити днів 2–3 на те, щоб продивитись, як вести книжки.

Коли є змога, то ради Бога допоможіть перейти в Чернигів – я не знаю, як буду радий і вдячний Вам до могили.

Тут за короткий час можна роз'учитись балакати по-людські. Повірите, як дістав оце сьогодні перше число “Теплої Роси”², то мало не скакав од радости.

Зараз я тут одержую 150 карб. на місяць, але, коли б місце було в Чернигові, то пішов би 125, бо певен, що та матерьяльна втрата, яку я понесу, вознаградилась би моральною заспокоєнністю і духовними придбаннями, яких, безперечно, знайду в Чернигові.

Тут є земське видання “Валуйський Земський Листок”³, де доводиться працювати і мені, як співробітників. В одному з останніх чисел була надрукована моя стаття: “Чем заменить для населения казенки?”⁴, в котрій я пропонував думку використовувати, до заведення сітки народних домів, помешкання земських шкіл. Ця стаття була передрукована багатьма земськими виданнями і між иншим “Листком объявлений Козелецкого Уездного Земства” (21 марта, ч. 12).

Наше земство на чергових зборах цього року буде розглядати матерьяльний бік моєї пропозиції, а надзвичайні збори 26 березня ухвалили її і поклали ввійти в зносини з Міністерством освіти про дозвіл одкривати в помешканнях шкіл “народні клуби”.

Міське земське видання – єдина світла пляма тутешнього мого життя – все таки відчуваєш себе живим і здатним до життя.

*З великим хвилюванням жду Вашої звістки.
З глибокою пошаною, безмірно вдячний Яким Самотній*

Інв. № АЛ – 603/176/4

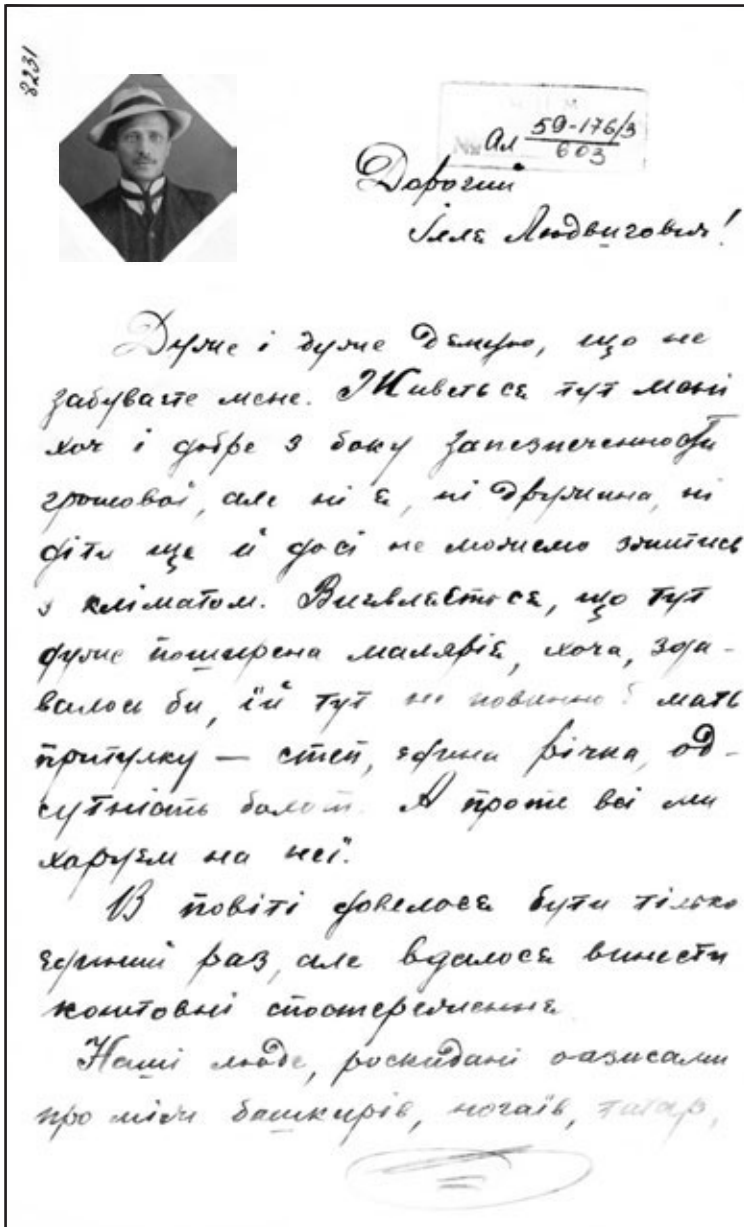
№ 2

*Дорогий Ілля Людвигович!*⁵

Дуже і дуже дякую, що не забуваєте мене. Живеться тут мені хоч і добре з боку забезпеченности грошової, але ні я, ні дружина, ні діти ще й досі не можемо зжитись з кліматом. Виявляється, що тут дуже поширена малярія, хоча, здавалось би, їй тут не повинно б мати притулку – степ, єдина річка, одсутність болот. А проте всі ми хоруєм на неї.

В повіті довелось бути тільки єдиний раз, але вдалось винести коштовні спостереження.

Наші люде, роскидані оазисами проміж башкирів, ногаїв, татар, киргизів та кацапів, все ж міцно зберігають свої етнографічні окремности: хатки білені, з молоденькими садками та городами, мова майже скрізь не попсована. Навіть одежа і та носить національні риси хоча по декуди попадаються городські вбрання і на дівчатах, і на парубках.

Доводиться частенько балакати в управі з тавричанами, херсонцями, киянами та полтавцями, були, правда, катеринославці і харківці. Всі вони, не дивлячись на добру земельну і скарбову забезпеченність, сумують за рідним краєм і я, наприклад, помітив, що майже всі вони лічать себе тут гостями, бо такі фрази, як: “Ех, коли б Бог дав війна вщухла, я б неодмінно поїхав би додому! Хоч на один день, а поїхав би подивиться, бо вже 12 років як виїхав, а й разу не був”, – можна почути од кожного.

Національна свідомість мало поширена, але посеред учительства маю двох знайомих, котрі працюють над собою в цім напрямі і заохочують і селянську молодь, котра відноситься до них за це з великою повагою. Говорили мені ці знайомі, що вони знають ще кілька учителів та учительок, котрі дуже цікавляться національною справою і знайомляться з рідною літературою, але, на превеликий жаль, мені не випало якось познайомитись з ними.

З літератури я поширив тут кілька примірників історії

Гр. Коваленка⁶ (були у мене зайві), головним же чином я старався, щоб земство виписало нашу літературу в свої бібліотеки в тих селах, де наші люде. Складаю вже катальога, куди ввійшло доволі багато наших книжок.

Дуже радісно констатувати велику жадобу до культури посеред наших людей – вона в кілька разів вище від руха в цім напрямі кацапів. Кожний хутір має хоч яку небудь школу і майже 9/10 прохань про відкриття шкіл та бібліотек подаються в земство нашими колоністами.

Дуже жалкую, що не маю часу попоїздити в повіті, бо мої колеги (завідуючі шкільною та позашкільною освітою) росіяне і ставляться до національних питань негативно, хоча другий з них і йде на деякі компроміси, щодо поширення по бібліотекам рідної літератури.

Я тут багато працюю в міській газеті (їх є 3), пишу по земським питанням та фельєтони на біжучі міські і загальнодержавні справи. Статті по земським питанням підписую власним прізвищем, а фельєтони – прибраним “Безнадежний”.

Разом з цим листом посилаю Вам число нашої газети “Ор[енбургская] Жизнь”⁷, де поміщена моя стаття про “Підготовку дошкільників в земствах”.

З Києва нічого не маю, хоча й писав туди. Ваші поради щодо літератури і підтримання

Петроградського Т-ва⁸ постараюся виконати як найширше.

Роботи у нас тепер сила – крім бігунів⁹, ми дуже отягчені працею по “продовольственной” операції та постачі в військо скоту і мяса.

На днях ми (я, редактор “Ор[енбургской] Ж[изни]”, завід[уючий] позашкільною освітою і 2 співробітники) подали губернаторові устав “Общества друзей литературы і искусства”, щоб згуртувати коло себе весь живий елемент міста і [в] повітах.

Буду надсилати Вам, дорогий Ілля Людвигович, нашу газету. Ще раз дуже дякую, що не забуваєте мене!

Вітаю Вашу семью!

З глибокою повагою Ваш Яким Самотній

Інв. № АЛ – 603/176/3

№ 3¹⁰

8 – I – 1916 р.

*З Новим Роком,
Дорогий Ілля Людвигович!¹¹*

Пробачте, що довго мовчав – наприкінці листопада заслаб і пролежав щось з дві неділі, а до того весь час довелося готувати доклади черговому земському зібранню. Тепер йдуть роботи по виконанню постанов зібрання. Справа моя з мобілізацією стоїть кепсько – губернатор одповів, що мене не можна увільнити од військової служби ні як секретаря громадської прийомочної комісії, ні як діловода “воєнно-промисленного комітету”¹², бо це привилегія виключно технічних сил, котрі працюють на армію і не можуть бути заміненіми. Так, що тепер лишилась єдина надія на невроз сердечний, геморой та знаєство з лікарями. В березні певно потягнуть (я з 1902 р.). Не знаю, що буде, а поки що терпляче жду.

На святках, згуртувавши міську молодь, дав дві вистави п’єси “Мартин Боруля”¹³ – 26го в великій (щось за 25 мешканців¹⁴) слободі Уразово з чистим українським населенням, а 28го – у Валуїках.

Перша вистава давалась на користь незаможних вояк, діти котрих виховуються в Уразівськiм земськiм комерційним училищі (середня школа, преобразована з земської реальної), а друга теж дітям, [які] виховуються в міській жіночій гімназії.

Вистави пройшли з надзвичайним матеріальним і моральним успіхом. Потроху розворушуються тутешні “землячки” і гуртуються біля вистав. В склад їх входять: урядники міських інституцій, земські служачі, приказчики і ремісники. Спершу їх зацікавлює тільки участь в виставах, але вже й тепер деякі намагаються балакати про-між себе по-українськи і просять літературу. Мені удалось настояти, щоб в міську земську публичну книгозбірню було винесено всього Карпенка¹⁵, Кропивницького¹⁶ та дрібних видань ріжних драматичних творів. Учора одержав листа з Київa од Василя Пилиповича¹⁷, що книжки вислані.

Були в мене гості з Каніва – мати та сестра. Росказують, що Канів і весь правий беріг Дніпра окопано, а через Дніпр в Канів проложено два містки – перекидний та плавучий.

Дорогий Ілля Людвигович! Може якому-небудь земству треба інструктора позашкільної освіти – з цією справою я знайомий теоретично дуже добре, а практично ще краще, бо майже все своє свідоме життя отдавав цій справі в тій чи иншій формі. Особливо я дуже добре міг би поставити народні гуртки театральних вистав і самоосвіти. Будьте добрі, якщо буде треба, майте мене на увазі.

*Бажая Вам з семейством всього найкращого!
З глибокою пошаною, вічно вдячний Яким Самотній.*

Інв. № АЛ – 603/176/5

*Христос Воскрес!
Дорогий Ілля Людвигович!*

Ще з 15 січня с/р я перейшов на посаду секретаря оренбурзької повітової земської управи. Сім'я ж моя поки що живе у Валуйках. По недоумству почтарів, а найголовніше земських кур'єрів, дві повістки на Вашого заказного листа валялись чомусь в валуйській земській управі. Сьогодні я приїхав у Валуйки і випадково довідався на пошті, що мені є лист. Од всієї душі дякую Вас, дорогий Ілля Людвигович, за турботи. Посаду інструктора по кооперації я зайняв би з радістю, але зараз мушу вже служити в Оренбурзі.

Склад повітової управи тут випадковий, бо взагалі громадянство мало розуміло значінне земства, але для секретаря тут широке поле діяльності. Властиво секретарь тут керує всією справою, до його прислухаються, йому не перечать. На земських зборах він повинен обстоювати всі пропозиції управи і давати всі пояснення до докладів. Працювати тут дуже цікаво. 14 березня одбулися надзвичайні збори, котрі провів уже я. Головним питанням на зборах була шкільна сітка. Мій попередник ввів у сітку всі церковні школи повіту і крім того наробив багато помилок, і департамент народної освіти повернув сітку для того, щоб виправити помилку. Передивляючись сітку, я помітив, що всі церковні школи, без вийнятку, заведені в сітку. Довелося не тільки виправити помилки, а й виключити з сітки, на підстави анкетних відомостей, які збирались моїм попередником, аж 186 шкіл і лишити тільки 42, котрі більш-менш відповідають вимогам, які взагалі ставляться до правильно з'організованих шкіл. Попи підняли такий гвалт, що Боже мій. Миський єпископ ударився до Синоду¹⁹ та до попів – членів державної думи²⁰ і наслідком його прохань була получена напередодні зборів телеграма, щоб не ставити сітки на розгляд. Мені довелося повернути справу трохи в інший бік – просити зібранне дати ассігновку на обслідування тих 42 шкіл, які лишаються в сітці і таким чином одкласти розгляд сітки надалі, але, я певен, що з цих 42 шкіл, після обслідування внесемо не більше 6–10. Так що попи тільки нашкодили собі.

Губернатор тут зовсім не знає своїх прав щодо земства і до мене чинив тут всякі беззаконства. Потроху я збиваю йому ходу і він мусить згожуватися з тим, проти чого перше палко протестував.

На цих зборах я провів доклад про увільнен[н]я од мобілізації управи секретаря, бухгалтера, повітового агронома, інженера та техника. Прохання вже пішло в головний комітет по одсрочкам. Хоча председатель обіцяв, коли прохання це лишиться без всяких наслідків, одвоювати все таки мене у миському комітеті. Тут дуже добре поставлена позашкільна освіта – в повіті ще з прошлого року одкрито 32 бібліотеки, котрі об'єднують всю працю земства в позашкільній освіті – тут і сцена, і зала для вечорниць, на котрих вчать дівчат вишивати, а хлопців плести з соломи і грати на гитарі, тут і школа для дорослих і читання. Справи йдуть дуже добре – народ задоволений.

Оазисами по повіту розкинуті села наших українців, переважно полтавців, херсонців та тавричан, хоча попадаються і села киян, катеринославців та харківців. В бібліотеки цих сіл я ввів нашу літературу, і оце на святках завідуючий шкільною (завідуючий позашкільною ще не прибув) освітою побуває у Києві і закупе книжки по моему спискові, а також закупе і "наглядні пособія" для шкіл в Лукьяновському народному домі²¹.

Все добре для мене, одно кепсько, що нема квартир. Сюди наїхала сила німців-колоністів, людей багатих, котрі забрали всі квартири. Тому сім'я моя мусить жити у Валуйках і хіба з кінця травня переїде до Оренбурга. Платять мені 2400 р. на рік і два рази (перед Різдом та Великоднем) по пів місячному окладові. Через кожні 5 років прибавка 16 % до

підвищення оклада в 1½ рази. За земські збори платять 25 рублів на день. З матеріального боку добре, хоча на все стоїть така дорожнеча, що на мою сімью це якраз щертъ.

Зараз тут організується кооператив “Самопомощь” і мене вибрали в агітаційну секцію, котра буде складати плакати, оголошення і агітувати в міській пресі. Тут є аж дві газети – “Ор[енбургское] Слово”²² і “Ор[енбургская] Жизнь”. Я також вхожу в склад редакції “Ор[енбургской] Жизни”. Людей тут дуже мало, котрі б могли приймати участь в громадському житті, а особливо в газетах. Кожна свіжа людина конче потрібна і за неї хватаються.

Не знаю, чи удасться мені влаштувати справу з квартирою, а коли ні, то погано буде. Старший синок (8 років) готується вже до школи і лишати його далеко од себе не хотілося б.

Од всієї душі дякую Вас, дорогий Ілля Людвигович, за турботи. Всім своїм еством я рвуся на Україну, але поки що мушу попрацювати на татар та башкирів в далекому Оренбурзі, хоча і в цім закутку найшов своїх і що зможу зроблю для них, принаймні заведу по бібліотеках українську літературу.

Бажаю доброго здоровья і сил для праці на рідній ниві.

Не забувайте, дорогий Ілля Людвигович, мене, закинутого в далекий край.

Вічно вдячний Яким Самотній

Адреса: Оренбургъ, повітова земська управа, мені.

Інв. № АЛ – 603/176/2

№ 5

1917 року квітня 4 дня²³

Оренбург

Високоповажний і дорогий Ілля Людвигович!

Ви можете уявити собі, що зі мною діється в цей час. Настрій, не дивлячись на такі величні події, препоганий. Газети приносять звістки про кипучу працю на Україні, про заходи коло будівлі будучини нашого краю, а я, навкруги самотний, тільки здалека мушу переживати все це. Правда, я й тут не сижу згорнувши руки – з перших же днів революції я майже весь час отдаю громадській праці – од третього елементу²⁴ я вибраний за члена губернського харчового комітету, що виділився з громадського, од газети “Ор[енбургская] Жизнь”, де працюю як редактор, вибраний в члени городського громадського комітету, а од повіту мене вибрали в товариші голови повітового громадського комітету. Роботи, як і сами знаєте, дуже багато, особливо по складанню волостних комітетів. Доводиться щодня розбиратися в справах, що виникають на місцях. Земська праця, за винятком хиба тільки шкіл та лікарень, вся перейшла до нашого комітету. Українців дуже мало у нас в місті, та й тих доводиться розшукувати удень з ліхтарем. Посеред міського охвицерства є кілька чоловік, але вони розбились на різні партії і тим дуже надщербили свою цілість. На днях для них та салдат думаю прочитати в театрі реферата на тему: “Національна справа”, тільки за браком часу, повірите, не можу гаразд підготувитись і все одсовую надалі. Освітлювати буду це питанне, як соціаліст-революціонер. Наш програм щодо цього питаня ставить такі завдання: “демократическая республика с широкой автономией областей, общин, как городских, так и сельских; возможно более широкое применение федеративных отношений между отдельными национальностями, признание за ними безусловного права на самоопределение”. В міському комітетові с.-р., котрий звязав майже півтори губернії (частину Тургайської області²⁵), я вибраний в президіум товаришом голови. Головою вибрали старого лікаря, засланоного сюди, після тюрми, за севастопольське повстання чорноморців²⁶.

Повітовий комітет розіслав велику силу відозв до мешканців, але на жаль не всі зберіглись. Посилаю Вам те, що в мене задержалось.

Працюю багато, але... Думками і душею я на Україні. Прямо летів би туди, тільки не маю посади, на яку б перейти. Мене страшенно тягне до Києва. Сьогодні пишу листа д. Степаненкові²⁷ (в книгарню) прошу його прислати мені адреси “Нової Ради”²⁸ та інших видань, що з’явилися в останній час. З Москви “Промінь”²⁹ чомусь дуже несправно виходе, і “Укр[аїнська] Жизнь”³⁰ не одержав ще в цьому році ні жодного числа. Сижу без літератури. З паски в міському театрі виставляє укр[аїнська] трупа Сагатовського³¹ (тип Гаркуна-Задунайського)³², але окремі сили є дуже добрі. Коли можна Вам, дорогий Ілля Людвигович, допомогти мені переїхати до Києва або в Чернігів, то будьте ласкаві допоможіть.

З глибокою повагою Яким Самотній.

Інв. № АЛ – 603/176/1

¹ Зверху на тексті рукою І. Шрага написано: “Одп. 20 квітня”.

² “Тепла Роса” – український хліборобський і спільно-товаристський (кооперативний) журнал, виходив у 1915 р. у Москві.

³ Як тепер називається населений пункт Валуйки встановити не вдалося.

⁴ У зв’язку із запровадженням у 1914 р. “сухого закону” в Росії земські діячі чимало зусиль доклали для пропаганди тверезості.

⁵ Лист не датований, зате у лівому верхньому кутку маленьке фото. Ймовірно, це і є Яким Самотній.

⁶ Коваленко Григорій Олексійович (1868–1937) – український письменник, етнограф, художник та історик.

⁷ Докладних відомостей про цю газету не вдалося відшукати.

⁸ Очевидно, йдеться про засноване у 1898 р. у Санкт-Петербурзі (з 1914 р. – Петроград) Благодійне Товариство видання загальнокорисних і дешевих книг на чолі з Д. Мордовцевим (Мордовцем).

⁹ Бігуни – очевидно, йдеться про дезертирів.

¹⁰ На листі помітка, зроблена рукою І. Шрага: “Одп. 9 березоля”.

¹¹ Так у тексті. У інших листах звернення – Ілля Людвигович.

¹² Військово-промислові комітети – громадські організації, засновані у Росії у 1915 р. з метою мобілізації промисловості для воєнних потреб.

¹³ “Мартин Боруля” – одна з найпопулярніших комедій І. Каренка-Карого.

¹⁴ Можливо, тут помилка, і в тексті листа має бути 250.

¹⁵ Йдеться, ймовірно, про Карпенка-Карого [справжнє прізвище – Тобілевич] Івана Карповича (1845–1907) – видатного українського драматурга, актора і режисера.

¹⁶ Кропивницький Марко Лукич (1840–1910) – видатний український драматург, актор, режисер, композитор.

¹⁷ Василь Пилипович – Степаненко. Див. примітку № 27.

¹⁸ Рукою І. Шрага зверху написано: “Одп. 15 серпня”.

¹⁹ Синод – Святейший синод. – у 1721–1917 рр. один з вищих державних органів Росії, який керував справами православної церкви.

²⁰ Державна дума – у 1906–1917 рр. законодавчий представницький орган Росії. У листі йдеться про IV Думу (15 листопада 1912 – 27 лютого 1917 рр.).

²¹ Лук’янівський народний дім – заснований у 1897 р. у Києві на Лук’янівці Товариством тверезості. У 1902 р. перебрався до нового приміщення.

²² Відомості про газету відсутні.

²³ Рукою І. Шрага написано: “Одп. 23 квітня”.

²⁴ Третім елементом називали земців.

²⁵ Тургайська область – адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії, її центр знаходився в Оренбурзі.

²⁶ Очевидно, йдеться про повстання у Севастополі 11–15 листопада 1905 р., яке очолив лейтенант П. Шмідт.

²⁷ Степаненко Василь Пилипович – завідувач “Українською книгарнею” у Києві.

²⁸ “Нова Рада” – щоденна газета, офіційний орган Української партії соціалістів-федералістів, виходила у Києві з березня 1917 по січень 1919 р. як продовження забороненої у 1914 р. газети “Рада”.

²⁹ “Промінь” – тижневик літератури, мистецтва і громадського життя, який виходив у Москві (1916–1917 рр.).

³⁰ “Украинская Жизнь” – журнал, який виходив у Москві російською мовою. Його редагував С. Петлюра.

³¹ Сагатовський Іван Лукич (1882–1951) – український актор, режисер і театральний діяч.

³² Гаркун-Задунайський – герой однойменного оповідання В. Винниченка.